

ПРОБЛЕМА ИНДОЕВРОПЕЙСКОЙ ПРАРОДИНЫ В КОНТЕКСТЕ ПОСЛЕДНИХ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

1980-е гг. ознаменовались появлением ряда фундаментальных исследований в области сравнительно-исторического языкознания, требующих обобщающего историко-археологического осмысления. Их анализ в контексте археологических разработок приводит к выводу о формировании праиндоевропейской общности (в форме этноязыковой непрерывности) на стадии перехода к мезолиту в Кавказско-Крымских предгорьях и в сопредельных с ними степных районах. Эта гипотеза объясняет наличие изначального родства индоевропейских языков как с уральскими и алтайскими, так и с картвельскими. В ее контексте решается и проблема ранних связей древних индоевропейцев с прасемитами и носителями прасеверокавказских (древнейших малюазийских) диалектов. Последнее объясняется инфильтрацией с юга неолитических земледельческо-скотоводческих групп.

Юл. V. Pavlenko

A PROBLEM OF THE INDO-EUROPEAN FORE-MOTHERLAND IN THE ASPECT OF THE LATE LINGUISTIC STUDIES

Some fundamental studies in the field of comparative-historical linguistics appear in 1980s. They require generalized historico-archaeological comprehension. Their analysis in the aspect of archaeological developments permits a conclusion to be made on formation of fore-Indo-European community (as an ethnolinguistic continuity) at the stage of transition to mesolith in the Caucasus-Crimean mountains and in steppe regions contiguous with them. This hypothesis explains the presence of initial affinity of Indo-European languages both with Ural, Altai languages and with Cartvel ones. In this aspect the problem of early contacts of ancient Indo-Europeans with fore-Semites and carriers of fore-North-Caucasian (ancient Minor-Asian) dialects is discussed. The latter is explained by infiltration of neolithic agricultural and cattle-breeding groups from the south.

Одержано 13.02.91

ПЕРІОДИЗАЦІЯ ІСТОРИЧНОГО РОЗВИТКУ СХІДНОЇ ЄВРОПИ В I ТИС. Н. Е.

М. Ю. Брайчевський

Автор пропонує хронологічну схему історії Європи протягом I тис. н. е., яка спирається на свідчення всіх різновидів джерел (писемних, археологічних, лінгвістичних тощо).

Розробка періодизації тієї чи іншої доби в межах точно визначеної території становить одне з найважливіших завдань дослідження в історичній науці. Особливо актуальним воно видається при звертанні до найдавніших часів — дописемних чи палеописемних, що є прерогативою археології. Зокрема, доби так званого переселення народів, що докорінно перекартою етнографічну карту Європи і знаменувала перехід від античної цивілізації до середньовіччя.

Джерельна база для вивчення цієї епохи виглядає надто строкатою. З одного боку, маємо досить численні писемні пам'ятки греко-латинського походження, що містять величезний тезаурус історичної інформації. З іншого — варварські народи, що стали головною творчою силою в тому процесі, власну писемну традицію ще тільки починали створювати, а відтак у нашому рз-

© М. Ю. БРАЙЧЕВСЬКИЙ, 1994

порядженні нема документів, здатних належною мірою відтворити самоусвідомлення тих народів, їх власну думку по себе.

В цьому випадку головним джерелом для реконструкції історичного процесу виявляються саме археологічні матеріали — надто своєрідне джерело із специфічними інформативними потенціями, зокрема і стосовно хронології.

Цілком зрозумілим є прагнення археологів до створення часової шкали, яка б дозволила досліднику з максимальною точністю визначити дату того чи іншого комплексу (поховання, житла тощо). На жаль, подібні експерименти (особливо у повоєнний час) беззастережно переходять дозволу на межі і ставлять перед археологічним матеріалом завдання, які йому явно не до снаги. Передовсім це стосується так званої римської доби (перша половина I тис. н. е.). Праця німецького вченого Г. Еггерса, що пропонував докладно розроблену хронологічну схему германських старожитностей першої половини тисячоліття, справила величезне враження на археологічну громадськість і викликала до життя численні наслідування, на жаль, здебільшого бездумні й нескритичні.

За нашим переконанням сама постановка питання є принципово хибною. Археологія не дає можливості датувати археологічний матеріал з точністю до кількох десятиліть; загальноовживаний до недавнього часу модус точності — півтора-два століття — здається максимальним, а в переважній більшості конкретні категорії речей піддаються датуванню лише в рамках цілої культури від її виникнення до загибелі.

Так, наприклад, фібули з підв'язаною ніжкою або кістяні гребінці можуть датуватися тільки усім часом існування черняхівської культури. Спроба деталізації, виділення типів, що мали б хронологічний зміст, означає видавати бажане за дійсне. Цей постулат, зрештою, може бути логічно вивірений під кутом зору методичних засад.

Справді, ані фібули, ані поясні пряжки, ані кістяні гребінці, не кажучи вже про керамічні форми, не несуть хронологічної сигнатури. Відповідну інформацію вводить до них дослідник, який здебільшого оперує хибними вихідними засновками. У кінцевому рахунку вся система зводиться до використання нумізматичного матеріалу. Монети, на відміну від абсолютної більшості археологічного матеріалу, мають притаманну, більш-менш докладно фіксовану дату — коли не точний рік карбування, то, щонайменше, діапазон правління імператора, іменем якого монету випущено в обіг.

Але цей діапазон фіксує лише час карбування монети. Інша річ — її функціонування, яке не має надійної верхньої межі (*terminus ante quem*). Цей рубіж не може бути визначений навіть приблизно. Тим сильнішою є проблема датування знахідок на варварських землях, де обіг римського срібла має свої принципово відмінні особливості у порівнянні з метрополією. Ніколи не можемо з упевненістю судити про час, коли монета, карбована, скажімо, за правління Марка Аврелія, потрапила на східнослов'янські землі.

Третє наближення — закономірність, що зумовила потрапляння монети в землю; знову-таки можемо тільки гадати, скільки часу обертався той чи інший шматок металу у варварському суспільстві, перш аніж вийти з обігу і осісти десь в похованні, житлі або у складі скарбу.

Отож маємо зважати на імовірність того, що денарій, карбований за династії Антонінів (II ст. н. е.), міг потрапити в землю і в III, і в IV, і в V ст., а навіть і ще пізніше. Реальні матеріали підтверджують актуальність подібного сумніву. Нам відомі монетні скарби, що склалися переважно з монет другої половини I та II ст., в яких, однак, були й монети (або добре датовані предмети) III—V ст., причому на одну пізню монету (або річ) припадали сотні або й тисячі ранніх.

В цьому є своя закономірність. Приплив римського срібла на територію черняхівської культури, як відомо, розпочався на рубежі I—II ст., коли завоювання Дакії зумовило появу спільного кордону між імперією та східнослов'янськими землями; монети Нерона та династії Флавіїв напевно потрапили до нас в той же період, тобто через кілька десятиліть після їх виходу в світ.

Надходження римських монет на наші землі припиняється на рубежі II—III ст. у зв'язку з кризою, що охопила імперію і мала одним з своїх виявів

псування монети. Знецінені емісії III ст. не знаходили збуту, а натомість зростала вартість повноцінної монети попереднього часу, і це не могло не відбитися на економічній ситуації: денарії Антонінів ретельно утримувалися в обігу.

Тож, гадаємо, своєрідним курйозом виглядають прагнення дослідників да-тувати конкретні комплекси з точністю до чверті віку. І вже зовсім недоречним виглядає запропонована німецькими археологами манера визначати хронологічні рубрики точними числами: 150, 200, 250 і т. д. Чи маємо серйозно взяти до відома, що у 149 р. культурна характеристика певного регіону істотно відрізнялася від такої ж характеристики в 151 р.?

Та, зрештою, і потреби в цьому не бачимо: мені як досліднику пізньо-античних та ранньосередньовічних старожитностей не так вже важливо зна-ти, коли точно поховано виявленого розкопками небіжчика: в кінці II або на початку IV ст.? Подібні вправи не виглядають як серйозне наукове до-слідження.

Визначення хронологічного рубежу в археології матиме значення лише в тому випадку, коли зміни в культурній типології відбивають не тільки появу нового різновиду арбалетної фібули чи форму спинки кістяного гребінця, а глибинні процеси, що протікають в надрах соціальної структури стародавнього населення. А такі процеси знаходять відбиток не лише в деталях ювелірних виробів чи характері керамічних форм, а й у всьому комплексі дже-рел, в тому числі й писемних.

Далі маємо запропонувати загальноісторичну схему періодизації у роз-витку східноєвропейського Півдня (зони Лісостепу та Степу) протягом I тис. н. е., оснований на врахуванні всіх категорій джерел і з визначенням корінних зламів, які, маючи соціальну природу, так чи інакше мусили від-битися і в археології. Ми теж застосовуємо точні дати, але вони не висмоктані з пальця і не взяті зі стелі — вони відбивають реальні явища та події, що мали вплив на загальний хід історичного поступу.

I період: 106—180. Нижня дата — завоювання Траяном Дакії та набли-ження рубежів Римської імперії безпосередньо до східнослов'янських земель. Верхні — смерть Марка Аврелія — останнього імператора, який утримував натиск варварів; його правління ознаменувалося серйозними конфліктами (повстання Авідія Касія 175 р., Парфянська війна (161—165), Маркоманська війна (167—180) та ін.

В історії Східної Європи II ст. н. е. — переламний момент; саме в цей час формуються черняхівська та київська культури. Отож, це водночас і заруби-нецький період, і ранньочерняхівський. Принципово відмінні, здавалося б, погляди, висловлені в літературі, збігаються, і кожний з них має під собою певні підстави: проблема умовного рубежу для дискретизації індискретного процесу набуває значення засади.

Історичний сенс процесу надто складний і багатолінійний. Глибоке дослі-дження його ще попереду. Особливо відзначимо економічний аспект — на-явність спільного кордону з імперією і встановлення тісних торговельних вза-ємин наших предків з римлянами відіграли вирішальну роль в історії Лісо-степу; можна твердити, що черняхівську культуру породила хлібна торгівля з імперією.

II період: 180—270. Верхній хронологічний рубіж — остаточна втрата римлянами Дакії за Авреліана. За визначальний фактор маємо взяти кризу III ст. в імперії та слов'яно-готський альянс в Надчорноморщині та Надду-найщині. Слов'яни беруть безпосередню участь в так званих Готських, або Скіфських, війнах. В археології відзначаємо піднесення черняхівської куль-тури та її проникнення на лівобережжя Дунаю.

III період: 270—375. Верхній рубіж — гунська навала. В імперії — посту-повий вихід з кризи; встановлення домінуючої ролі, реформи Діоклетіана — Кон-стантина Великого, заснування нової столиці — Константинополя. В Східній Європі — оформлення Антського царства, готсько-антський союз проти гунів та його розрив, що мав трагічні наслідки (страата Божа з його синами та мож-новладцями).

IV період: 375—451. Верхній рубіж — Каталаунська битва і крах гунської епопеї. Імперія переживає важкі часи через численні варварські навали. В

437 р.— загибель Бургундської держави. 395 р.— поділ імперії на дві частини після смерті Феодосія Великого.

В Східній Європі — ліквідація Готського королівства, знищення готської культури в Надчорноморщині (пам'ятки типу Госпітальної вулиці в Керчі). Соціальна деструкція в степовій зоні. Піднесення Антського царства, що, уникнувши гунського погрому, залишилося єдиною великою силою в Надчорноморщині. Дальший розвій черняхівської культури, активний рух черняхівських племен на південь, в зону колишнього готського розселення. Вважаємо, що переважна більшість черняхівських поселень на території степу виникла саме в цей час — після розгрому готів та їх відходу на захід.

У період: 451—568. Верхній рубіж — виникнення Аварського каганату в Карпатській котловині та початок слов'яно-аварських війн.

Період найвищого піднесення Антського царства. Активний рух слов'ян за Дунай; від 550—551 рр.— засвоєння ними північної частини Балканського півострова. Поява слов'янських колоній на Пелопонесі, в Малій Азії і т. д.

Вищий розквіт черняхівської культури; формування комплексу пальчатих фібул. Процвітають залізобробна справа, гончарство та інші галузі ремесла. Поява кераміки празького типу в місцях осідання гунів під час зворотного руху на схід — після Каталаунської поразки. Поширення жител у формі квадратних напівземлянок.

В імперії — період відносної стабілізації, зумовленої значною мірою слов'янською колонізацією (часи Юстиніана I). Падіння Західної римської імперії (476 р.); формування Франкської держави (Хлодвіг: 481—511 рр.).

VI період: 568—635. Верхній рубіж — виникнення держави Само на заході та держави Кия — на сході.

Це період слов'яно-аварських воєн, соціальної деструкції в лісостеповій зоні; захоплення Степу гуно-болгарськими племенами. Зародження Хозарського каганату. Розпад Антського царства, занепад черняхівської культури. Тимчасове згортання деяких галузей ремесла (гончарство). Зникнення кераміки празького типу, що не лишила по собі виразної традиції.

Криза Візантійської імперії, що вступає в переламний етап своєї історії. Епізодичні прояви стабілізації за Маврикія (582—602) та Іраклія (610—641) чергуються з глибоким занепадом, що врешті призводить до іконоборського розбрату. На заході — піднесення Меровінгської держави.

VII період: 635—744. Верхній рубіж — ухід Мervана з Надволжанщини та Наддонщини, що знаменував початок вищого піднесення Хозарії.

В історії Східної Європи — період етнокультурного переформлення. Остаточо зникає черняхівська культура, традиції якої, однак, продовжують розвиватися. Формуються нові культурні утворення: пастирська культура, волинцевська, салтівська (у вузькому значенні цього терміну) та ін.

В імперії — глибока криза (іконоборська епоха: Лев Ісаврин — 717—741). На заході — держава Каролінгів (Карл Мартел — 715—741).

VIII період: 744—839. Верхній рубіж (дуже умовний) — посольство Русі до Інгельгейму (до імператора Людовіка); перша згадка слов'янської Русі («Slovenorum»).

Піднесення Хозарії, її завойовницька активність. На середину VIII ст. припадає загибель Пастирського городища (еталонна пам'ятка попередньої доби). В цей же час закопані величезні скарби типу Перещепинського, Новосанжарського, Макухівського, Келегейського; тоді ж загинув Вознесенський оборонний комплекс на Запоріжжі. Частина східнослов'янських племен (в'ятичі, радимичі, східна частина сіверян) потрапила під владу каганату; в археології це — роменська та боршівська культури, що демонструють архаїчніший лад порівняно з культурою тих племен, які уникли хозарської зверхності (пам'ятки типу Луки Врублівецької, Ріпнева, раннього шару Плісеського городища тощо). Поступове піднесення Київської держави.

Візантійська імперія переживає перехідний етап від деформованого рабовласництва до феодалізму. Частина дослідників (О. П. Каждан) відносять цей етап до VII, інші (О. Є. Ліпшиць) — до VIII ст. На заході — піднесення Каролінгської держави (Піпін Куций — 741—768, Карл Великий — 768—814; коронація Карла — 800 р.).

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
	Зарубицька	Глибочка	Литиця	Чернігівська	Київська	Гомельська	Корчак	Хмельницька	Поліська	Валківська	Ромноурська	Салтівська	Ліско-Райківська	Ромноська	Борщівська	Русь
I	↓	↓	↓	106	106	↓										
II	106	106	106	↑	↑	↓										
III																
IV																
V					↓	375	451	451								
VI					↑		↑	↑								
VII				635			635		635	635	635	635				
VIII								744	744	744			744	744	744	
IX											839		839			839
X												965		965	965	839

Схема періодизації історичного розвитку Східної Європи в I тис. н. е.

IX період: 839—882. Верхній рубіж — політичний переворот в Києві, убивство Аскольда, династія Рюриковичів на київському столі.

Піднесення Київської Русі. Завершення процесу формування феодалізму та Київської держави. Врядування Аскольда — блискуча сторінка її історії. Вихід Русі на міжнародну арену; активна політика на півдні та південному сході (Закавказзя, Халіфат, Візантія). Запровадження християнства (860 р.). В археології — остаточне оформлення давньоруської культури, репрезентованої некрополями в Києві, Чернігові, Шостовицях, Гніздові, Темерові і т. д.

Під владою хозар залишається східна частина давньоруських племен. Норманська інвазія на півночі. Візантія виходить з кризи (остаточна перемога іконошанування — 843 р.). На заході — розпад імперії Карла Великого (Верденський договір — 843р.). В Центральній Європі держава Само трансформується в Великоморавське князівство (Моймир — 830—846). Діяльність Кирила й Мефодія, що мала загальнослов'янське значення.

X період: 882—965. Верхній рубіж — Східний похід Святослава і повний розгром Хозарії. Загибель роменської та борщівської культур.

Становище Русі після перевороту 882 р. — досить складне. Наслідки тої події — втрата Києвом досягнень, здобутих за Аскольда (зокрема в сфері зовнішньої політики).

В археології — остаточне оформлення давньоруської культури — включення в'ятицько-радимицько-сіверянських земель до Русі. Поступовий занепад салтівської культури.

У розвитку Візантійської імперії починається новий період піднесення, яким було ознаменоване врядування Македонської династії. На заході — відтворення Священної римської імперії германської нації (коронація Отто I — 962 р.).

Головний сенс пропонованої схеми полягає у визнанні взаємозалежності тих змін і зламів, що відбуваються в різних сферах суспільного життя. Ця взаємозалежність є безпосереднім виявом закономірності історичного проце-

су, внаслідок якої хронологічні репери й рубежі так чи інакше збігаються і утворюють єдину систему.

Вона, ця система, не допоможе датувати конкретні поховання чи напівземлянки з точністю до кількох десятиліть, але вона дає хронологічну канву, яка гарантує можливість правильно розставити археологічні явища та факти, забезпечивши дослідника від хибних уявлень: загальний хід історичного поступу виключає можливість довільних припущень і суб'єктивних настанов.

М. Ю. Брайчевский

ПЕРИОДИЗАЦИЯ ИСТОРИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЫ В I ТЫС. ДО Н. Э.

Автор предлагает общ историческую схему периодизации развития восточноевропейского Юга на протяжении I тыс. н. е. Она основана на использовании всех категорий источников и на учете всех коренных изменений, которые, имея социальную природу, так или иначе отразились в археологии. Эта схема включает десять периодов, каждый из которых имеет верхний и нижний пределы. Главный смысл предлагаемой схемы состоит в признании взаимозависимости тех изменений и трансформаций, которые происходят в разных сферах общественной жизни. Эта взаимозависимость представляет собою непосредственное проявление закономерности исторического процесса, в результате которого хронологические реперы и рубежи так или иначе совпадают и образуют единую систему.

М. Yu. Braichevsky

PERIODIZATION OF HISTORIC DEVELOPMENT OF EAST EUROPE IN THE 1ST MILLENNIUM A.D.

The author suggests a general-historical outline of periodization of the east-European South development in the course of the 1st millennium A.D. It is based on the use of all categories of sources and on consideration of all radical changes which, being of a social nature, anyhow exerted their effect on archaeology. This outline includes ten periods, each having upper and lower limits. The core of the outline suggested is acknowledgement of interdependence of the changes and transformations which occur in various spheres of social life. This interdependence is a direct manifestation of regularity of the historical process as a result of which chronological bench-marks and borders coincide anyhow and form a single system.

Одержано 20.06.92